

ШЫН

№ 32
(18307)

2013 чылдың
МАРТ 19,
вторник
Садар өртэз 5 рубль

shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

Көдээ ажил-агыйда

Солун дыңнадыг

КЫШТАГЛАРЖЕ ОРУКТУ АШТААР

Селектор хуралдан

Тываның мал ажил-агыла-
кыштаглаашкынның кан-
ооступ турарының болгаш
иң кидин түлүк оолдааш-
ка белеткел дугайында
тор хуралды Тываның
Шолбан Кара-оол
март 18-те, эрттирген. Ху-
Көдээ ажил-агый болгаш
ямызының удуртук-
болгаш кожуннарның,
орукту чагырыкчылары
кен.

орукту дыңнатканы-би-
рга, кыштаглаашкын мал
ыйларында малдың улуг
чок эртип турар. Берге
кыштагларже орукту аштаа-
рны кыштагларже орукту
одарларны далбылаар
ны тускайлап бээрин рес-
ның Баштыңы Транспорт
Көдээ ажил-агый ямыла-
негзэн. «Ажил-агыйлар-
азы күрүнени деп ылга-
арга херек кырында бүгү
дузаны көргүзүнер. Тус
эрге-чагыргалары олар
искээринде шупту чүүл-
у харысалгалыг» — деп,
Кара-оол селектор хурал-
кичилери удуртукчуларга
орган.

ин хар, кышкы одарлар
риниң хөй кезин хөртүк-
п каапканы, часкы чылыг-
кырының дожаңналганы
тургузу азыраар аргаже
арны албадай берген.
айга кожуннуң Кызыл-
й, Бай-Тал, Тээли суму-
кыштаглаашкын улуг
шкин чок эртип турар,
четчир, одарларда хар
ангаш малды одарладыр

арга бар. Бо кожуннуң Кара-Хөл
сумузуңда байдал нарын. Делег-
Хөл хемниң аксындан Алаштың
бажыңа чедир хар улуг, оон
кырында дожаңның кылыны 3-4
сантиметр чедер берген. Кожуун-
нуң болгаш Кара-Хөл сумуңуң ча-
гыргаларының күжү-биле малчын
кыштагларже оруктарда хөртүктү
аштаар хемчеглерни алган, 17 муң
рубль-биле кывар-чаар материал-
дарны саткаш, орук аштаарыңа
бульдозерни ажыглап турар. Оон
түннелинде 18 кыштаглыг Даштыг-
Хөлче, 30 кыштаглыг Сукпакче, 12
кыштаглыг Туралыгже, 29 кыштаг-
лыг Шивилигже, 11 кыштаглыг
Хөл-Бажыңче орукту аштаан.

Мөңгүн-Тайгага март 7-10
хүннерде кылын хар чагаш, ко-
жууннуң «Мөген-Бүрен» биле
«Малчын» күрүне бүдүрүлгелер-
ниң кыштагларынче орукту дуй
хадып кааптарга, кожун чергелиг
онза байдалдар чарлаар уjurга
база эрге-чагырга таварышкан.
Март 15-ке чедир ол кыштагларже
орукту хөртүктээн хардан аштаан.
Кожууннуң ажил-агыйларында
123 тонна сиден, 11 тонна сула
бар. Мөңгүн-Тайга кожуннуң
кыштагларында байдал — Көдээ
ажыл-агый болгаш аш-чем ямы-
зының онза кичээңгейинде.

Чөөн-Хемчик кожуннуң мал-
чын кыштагларынче орук аштаа-
рыңа, одар далбылаарыңа
MT3-82 марканың 4 тракторун
ажыглап турар. Мал-маганың дең-
гели чүгээр.

Сүт-Хөл кожуннуң малчын
кыштагларында малдың түлүктөп
төрүүрүңе белеткел чоруп турар.
Мал чеминиң курлавыры бар, оон
иштинде сиден — 1520 тонна,

сула — 45 тонна, дус — 10 тонна.
Ишкин сумуңуң Шеледе одарлар-
да хар аштаарыңа 2 бульдозерни
ажыглап турар.

Чеди-Хөл кожуннуң шупту
хевирлериниң мал ажил-агыйла-
рында кыштаглаашкын багай эвес,
мал-маганың деңгели эки, аарып-
аржааны ам дээрзинде билдин-
мээн. Чоокта чаа төрүттүнген 144
баш бызаа, 2181 баш анай, хура-
ган чидириг чок доругуп турар.
Малдың түлүктөп төрүүрү чоокку
үеде эгелээр. Ак-Тал, Хөлчүк суму-
ларның малчын кыштагларында
мал чөмү эвээш, ынчангаш мал че-
мин өске девискээрлерден садып
ап эгелзэн. Үргүлчү хадып турар
болгаш, малчын кыштаглар-биле
харылзаа берге. Эң нарын байдал —
Элегест биле 10 малчын аалдар
бар Каэк аразында орукту аштаа-
ры. Ол орукту доктаамал аштаа-
ры-биле орук-тудуг техниказын
хаара туткан.

Каа-Хем кожуннуң кыштагла-
рында мал чеминиң курлавыры часка

чедир четчир. Чугаевтиң тараачын
ажыл-агыйы биле «Каа-Хем» му-
ниципалдыг бүдүрүлгелерде мал
чеминиң курлавыры хөй болгаш,
оларны кожуннуң өске ажил-
агыйларыңа садып турар.

Тес-Хем кожунда малдың
аарып-аржыыр, өлүр чоруу чок.
Кыштагларда 2759 тонна сиден,
90 тонна саваң, 34 тонна сула, 34
тонна дус бар. Шупту малчын ко-
даннарже орукту аштаан.

Эрзин кожунда малдың дең-
гели чүгээр. Мал чеминиң курла-
вырында 2976 тонна сиден, 7 тон-
на сула, 5 тонна даш дус бар. Хар
үргүлчү чаап, хадып турар бол-
гаш, оруктарны доктаамал аштаар,
одарларны далбылаар уjurга
ажыл-агыйлар таваржып турар.
Хойларның түлүктөп төрүүрү март
20 үезинден эгелээр.

Селектор хуралды хаап тура,
кыштаглаашкынны болгаш мал
оолдаашкынны чидириг чокка
доозар дээш бар-ла аргаларны
шуптузун ажыглаарын, демни кат-

МАРТ 20 — ДЕЛЕГЕЙНИҢ ААС-КЕЖИК ХҮНҮ

«Аас-кежиктиң бо бир ду-
гааргы Делегей хүнүндө шупту
улусту кижжи күчүзүнүң бүгү та-
лалыг болгаш турум сайзыра-
лынче чүткүлүн быжыглаарын-
че, өскелерге дузалаар уjurлуг
боттарының хүлээлгелерин
сактып келиринче кыйгырып тур-
мен. Ниити чаагай чорукка үлүг-
хууну кирип тургаш, боттары-
выс улам байыр бис. Кээргел
аас-кежиңге идиг бээр болгаш
бистиң күзеп турарывыс келир
үени тургузарыңа дуза болур».

(2013 чылдың Хүнү-биле КНО-нун
Чингине секретары Пан Ги Муннун
кыйгырыныңдан).

КНО-нун Кол Ассамблеязы-
ның 66-гы сессиязыңа дүүштүр
болган «Аас-кежиң болгаш чаагай
чорук: экономиктиг чаа үле-
гер-хевирниң тодарадылгасы»
деп бедик деңгелдиг хуралга

Аас-кежиктиң бо бир ду-
гааргы Делегей хүнү шупту
улусту кижжи күчүзүнүң
бүгү талалыг болгаш турум
сайзыралынче чүткүлүн бы-
жыглаарынче, өскелерге ду-
залаар уjurлуг боттарының
хүлээлгелерин сактып кели-
ринче кыйгырып турар.

чүве чугаалап тургаш, Чингине се-
кретарь Пан Ги Мун «делегей чаа
үлегер-хевирни манап келген, ол
турум сайзыралдың үш үндези-
ниниң дең-дески чоруун хүлээп
көрүп турар. Социал, экономиктиг
болгаш экологтуг чаагай чорук
аңгылаттынмас. Олар каттышкаш,
ниити аас-кежиңниң өндүр улуг
көргүзүүн тодарадып турар» —
деп медеглзэн.

Ол чөвүлел хуралды национал
аас-кежиңниң көргүзүүнүн нацио-
нал орулгандан артык чоруун 1970
чылдарның эгезинден бээр хүлээп
көрүп турар Бутанның эгелээшки-
нин езугаар эрттирген.

Аас-кежиң болгаш чаагай чо-
руктуң эң чугула уjur-дузанын
кижи төрелгетениң сорулгалары-
ның болгаш бүгү делегейде киж-
илерниң амьдыралының чүткүлүнүн эң
чугула байдалын болгаш оларны
күрүне политиказының сорулгала-
рыңа айтырыгның чугула уjur-
дузанын хүлээп көрбүшаан, Кол
Ассамблея бодунун 2012 чылдың
июль 12-де 66/281 резолюциязын-
га март 20-ни Делегейниң аас-
кежик хүнү кылдыр чарлаан.

МАЛ ТӨЛҮН ЧИДИРИГ ЧОККА

оолдаашкынының бо
кампаниязында мал-
ш төлүнүн баш саны
амгалаттынып ап турар
республиканың Көдээ
ай болгаш аш-чем ямы-
аткан.

чылдың январь 1-нин
езугаар республикада
баш төрүүр хой, 18746
ү, 65629 баш инек санат-
тар. 100 баш шээр мал-
аш мал төлүн, 100 баш
75 баш бызаа алыр бол-
зи-биле 4922 баш бызаа,
аш анай болгаш 415270
ган бо чылын алдынар.

Республиканың Көдээ
ай болгаш аш-чем ямызы-
натканын езугаар алырга,
түн байдалы-биле рес-
а ажил-агыйның бүгү хе-
108237 баш хураганын
н, ол дээрже планнаттын-
26 хуузу болур. Эрткен

чылдың көргүзүүн езугаар шээр
малдың төлүн 46 хууну алган тур-
ган. Ол ылгалдың үнүп келген чыл-
дагааны — бо чылын специалистер
болгаш малчыннар хойнуң масса-
лыг оолдаар хуусаазын марттың
ийиги чартынычче болгаш апрельче
шилчиткен, чүге дээрже тыва хой-
нуң оолдаашкынынга таарымчалыг
үе ол болур. Ындыг шийтпирниң
шынынын бо чылын алдынып ту-
рар малдың чаш төлүнүн менди
болуп турары бадыткаан.

Мал оолдаашкыны Сүт-Хөл,
Улуг-Хем болгаш Кызыл кожун-
нарның ажил-агыйларында идеп-
кейлиг чоруп турар, ында мал
төлүн алырының планнаттыңан
көргүзүүн тус-тузунда 81, 69 бол-
гаш 50 хуу күүседип алганнар.

Часкы бо кампанияның чугула
хемчеглериниң бирээзи — ажылы
чок кижилерни сезонуг сакман
ажылыңче хаара тудары. Республи-
каның малчыннар аалдарыңа ни-

тизи-биле 966 кижжи хереглети-
нип турар. Ол талазы-биле Көдээ
ажыл-агый ямызы, кожуннар
чагыргалары, көдээ ажил-агый
бүдүрүлгелериниң удуртукчулары
ажыл чок хамаатыларны сакман
ажылыңче хаара тударын Чонну
ажыл-агыйга хаара тудар агентил-
лел-биле кады боттандылар.
Амгы үеде агентилел ажылы чок
деп санаткан 92 кижжи-биле керээ-
ни чарган.

Көдээ ажил-агый болгаш
аш-чем сайыдының оралакчызы
Сергей Оюннуң чугаалап турары-
биле алырга, мал оолдаашкыны
чамдык черлерде нарын байдал-
дарда эртип турар. Эрткен чылын
болган каандаашкыннарда чам-
дык кожуннар сиден-ширбиңлиди
чедир белеткеп ап шыдаваан, ол
ышкаш удаа-дараа болуп турар
шуурганнар малды одарже үндүр-
бейн, кажаага тургузарынче алба-
дап турар, час эрте дүшкеш, хар
эрээш, оон катап доңганыңдан

мал оъттаар арганы база бербейн
турар. Мындыг чылдагааннарда
дыка хөй ажил-агыйларда мал
чеми чедишпестей берген. Ылаң-
гыя Мөңгүн-Тайга кожунда берге
байдал тургустунган.

Ол айтырыгны чер-черлерде
шиитпирлеп турар деп, сайыттың
оралакчызы демдеглзэн. Мал че-
ми садып алыр акша-хөреңгини
тускайлап, оруктар болгаш одар-
лар далбылаар техниканы берип
турар.

Республиканың ажил-агыйла-
рында мыйыстыг бодамал малдың
чаш төлүн алыр ажил база кидин
түлүк апарган. Бо хүнге чедир
республика 7232 бызааны ал-
ган, ол дээрже планның 15 хуузу.
Бо талазы-биле Сүт-Хөл, Чөөн-
Хемчик болгаш Танды кожуннар
мурнунда чоруп турар. Олар пла-
нын 31,8, 30,6 болгаш 21,5 хуу
күүсеткеннер.

ТР-ниң албан-езузуңуң
сайтызыңдан.

САЛГАЛДАРГА АРТТЫРАР ДЭЭШ

Тыва культураның материалдыг эвес байлааның даңзын тургузарының дугайында шийтирер республиканың Чазза хүлээп алган.

Даңзын тургузарының сорулгазы — улустуң билишкнерин болгаш билиглерин, езулдарын, чаңылдарын, тоолдарын, тывызыктарын, ыр-шоорунуң дээжизи, оларны үдеп чоруур бызаанчы, чадаган, игил хөгжүм херекселдер дээн ышкаш өске-даа культура болгаш төөгү ужу-уткалыг чүүлдерни келир үениң салгалдарына кадагалат арттыраары. Оң кол чылдаганы — социал-экономика байдол дүрген өскерлип турар чуртталгага национал дөстөр чаа салгалдың чогадыкчы сагыш-сеткилинге ханы дазылданмастап, тыва улустуң аас чогаалы, ус-

шевери дээш культураның өске-даа материалдыг эвес байлаан эдилеп чоруур кижилерниң амыдыралдан чоруй баары-биле ону келир үеде ис чок чидирип болурун айыылы тыптып келгени. Тыва культураның материалдыг эвес байлааның даңзын тургузуп алыры чоннуң онзагай болгаш энерелдиг эртинелерин чүгле кадагалат арттыраары эвес, оларны доктаамал өскерлип турар амыдыралдың чаа-чаа байдалдарына улам-на сайзырадыр арганы бээр.

Даңзын тургузарына Улусчу чогадылга төвү, Тыва үндезин культура төвү, «Хөөмей» эртем төвү, Пушкин аттыг национал библиотека, Алдан-Маадыр аттыг национал музей, Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизи дээш, республиканың өске-даа культура албан черлерин хаара тудар.

СКИФТЕРНИ ТЫВАДА ЭККЕЛГЕН

Би-Хем кожуунуң девискээринде Хааннар шынааында Аржаан - II базырыктан тывылган скиф хаан биле кадынның сөөк мага-бодун Новосибирск хоорайда эртем-шинчилел лабораторияларына шинчилеп көргөн соонда Тывада эккелген. Оларны канчаар кадагалат арттыраарының дугайында айтырып туруп келген. Бир эвес хаан биле кадынның сөөк мага-

боду эртем болгаш төөгү ужу-дузалыг болза, олар ирип баксыравас байдалга кадагалатарын, ындыг чүүл эргежок чугула эвес болза, боттарының эрте-бурунгу ада-өгбелеринге мөгейип чоруур тыва чоннуң чаагай чаңылдары езугаар орнукушударын Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол саналдаан.

ДУЗАЛААРЫН ДААСКАН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Эрзин кожуунга албан-ажыл аайы-биле сургакчылап чорааш, хамаатыларны хууда хүлээп ал турда, Эрзин суурнуң чурттакчылары бажыны өрттөнгөн Соян-оол Бадарчиевич Седи биле Долма Бадрааевна Хорлууга бажыңнар тудуп алырынга дузалаарын дилээннер. Өрт 2012 чылдың сентябрь айда болган. Бажың Хорлуунуң өг-бүлөзи чурттал турган талазындан өрттөнгөн эгелээш, Сединиң өг-бүлөзи чурттал турган талазынче шилчээн. Өртке Хорлуунуң ашаа өрттөнгөн өлгөн. Өрттүң уржуундан өг-бүлениң кайызы-даа чурттаар квартира, этсеп чок артканнар. Өг-бүлелерниң кайызында-даа инвалидтер база бар. Боттары бажың тудуп алыр арга-шинең кайы-даа өг-бүлөдө чок, ынчангаш каш-даа ай иштин-

де дөгүл-төрелдериниң бажыңнарында чурттал турар. Кожуун бюджетинде акша-хөреңги кызы болганы-биле оларга тус чер чыргазының дузалаар аргазы чок.

Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды Анатолий Дамба-Хууракка, тудуг болгаш коммунал ажыл-агыйны чаартырының сайыды Владимир Сатка Эрзин суурнуң чурттакчылары Соян-оол Седи биле Долма Хорлуу оларның өг-бүлелеринге чигелделер өрткөктөр-биле тудуг материалдарын үндүрүп берип, бажыңнар тударынга дузалаар даалгаларны Тываның Баштыңы берген. Чылыг үеде өг-бүлелер бажыңнар тудуп алыр аргалыг болзун дээш, тудуг материалдары үндүрүп бээрин узамдыктырбазын ол сагындырган.

Бир чырыткының төөгүзүндө

Кылган чери —

Ленинград

ССРЭ үезинде олимпий чырыткызының салым-хуузу 1976 чылда тускай тургускан Олимпий оюннары — 1980 чылдың одунуң эстафета эргелелиниң килдизи харылап турган.

Олимпий чырыткызын (факел) ажылдап кылыры-биле айыттыг килдис Ленинградтың Климов аттыг машина заводунга чүгле бир ай хуусаалыг даалганы берген. Борис Тучиниң удуртулгазы-биле бөлүк инженерлер айыттыг хуусаа иштинде чүгле четтигипкен эвес, харын-даа онза

рекордту тургускан. Олимпиадага завод ниитизи-биле бажы болгаш тудазы алдынналчак өңүг 6200 чырыткыны кылып үндүргөн. Чырыткылар иштинде чигеткен газтыг баллоннар, а ол ышкаш от ягаан-кызыл өңүг болзун дээш оливалыг үс-биле сиңиктирген тускай шидиглерни суп каан.

Согуннуң бажында

Барселонага XXV Олимпий чайгы оюннарның одун испан паралимпий ча адыкчызы Антонио Ребольо стадионнуң ортузундан чырыткының аяанче хып турар согуну-биле адып кывыскан.

АЛГЫ-КЕШ АЖЫЛЫН ДЕТКИИР

Эрзинниң алгы-кеш эттеп даарап турар кижилериниң кылыгы чүгле ол кожуунуң эвес, Тывада кол чүүл кылдыр санаттына берген. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың мурнуу кожуунарына сургакчылап чорааш, Эрзинде «Бай-Хөл» көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлгө кооперативиниң алгы эттээр болгаш хой кезинден кылыгылар даараар цегиниң ажылын онза-лап демдеглээн.

Ук кооперативтиң ажыл-чорудулгазының бо угланышкынын деткириниң аргаларын өөренип көөрүн Шолбан Кара-оол экономика сайыды Елена Каратаевага дааскан. Ук цех бодунуң ажылын үш ай бурунгаар эгелээн. Чеди кижиден тургустунган бригаданы ажыл-агый тургускан, ону удурту-рун кооператив даргазының ора-лакчызы Орлан Чигжитке дааскан. Ындыг ажылга арга-дуржулгалыг кижидир.

Цехтиң ажылдакчылары дериг-херекселдерни ажылдадып алган соонда ажыл-херек шуудай берген. Амдызында бир айда чүс бежен хире алгыны эттеп болбаа-зырадып турар, ол дээрге ажылдың чүгле эгези деп, олар санааннар. Чиг эт талазы-биле айтырыг база чок, чүге дээрге «Бай-Хөл» дээрге Эрзин кожуунда чогумчалыг ажыл-агыйларның бирээзи болуп турар. 2013 чылдың январь 1-де оң шээр малының баш саны 17842 четкен, ол ышкаш 68 баш мыйыстыг бода мал, 58 төве бар.

Республика Баштыңының кээр хүнүнде цехке ажыл бодунуң ээлчээ-биле эгелээн. Бригада кижигүнү кижигүзү бодунга онаажыр хүлээлгезин күүседип турган. Ол үеде чедип келген Чазак Даргазы алгы-кешти эттеп болбаа-зырадып турарының бүгү чорудулгазын сонургап, ажыл-агый айтырыгларын ажылчынар-биле шийтирлеп, бүдүрүлгениң сайзыралының айтырыгларын сайгарып көргөн. Цехтиң опера-

Алгы-кеш эттээриниң цегинде.

тору Эртинде Дульба коллективте ажылгыр кижилер чыылган, олар шупту кызып ажылдап турар, оң түнелинде акша-шалыңны өй-шаанда бүрүнү-биле төлөп турар дээрзин дыңнаткан.

Бөдүүн хой кезин дүктүг хевис кылдыр хуулдуарына чедир бир неделя хире үе эртер дээрзин цехтиң ажылдакчылары чугаалааннар. Оларның кылыгылар чонда негеттинип турар, ынчангаш ону Эрзинниң демдээ деп санап болур. Чылда 1800 алгыны эттеп, автомобиль сандайының 60 шы-выгларын, удуур «шоодайларны», чоорганнарны, 600 эжеш хол-халтарын, 100 ажыг херектээш тоннарны кылып болур арга бар деп, ажыл-агый санап турар. Алгы эттээриниң дүрүмнеринге күзөлдиглерни өөредип база болур.

Чазак оларга кандыг дуза чедирип болуру деп айтырыгны Шолбан Кара-оол салган. Дуза негеттинип турар чүүлдер-ле хөй.

Хамыктың мурнунда бүдүрүп сайзырадырынга дериг-херектер чедишпес. Даараныр ма-лар эргижирээн. Дүк дыраар ноктар база херек, кидис бүд болур апарганда алгы чымч-станоктар база негеттинип кел-Ол ышкаш ажылчынарның гежилин бедидери база эрге-чугула.

Дериг-херекселдер сады-рынга бүдүн чартык миллион рубль херек. Амдызында «Ажыл рыногунда байдалды ч-рылдыраары» деп тускай сор-лыг программаның шугуму 111 муң рубльди тускайлаар дугурушкан. «Чаңгыс суур-гыс бүдүрүлгө» деп төлөвил-киржириниң чагыын кириг-дээрге бодунуң продукциязын-зиниң демдээ кылырынга о-бүзүрелдиглер.

Анна ЛАЧУГИ

Виталий ШАЙФУЛИНИИ
тырттырган чүрүу.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ БАЙЫРЛАЛ

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Масленица байыр-лалы-биле чаңгыс чер-чуртту-ларына байыр чедирген.

Март 17-де кызылчылар кыш-ты үдээриниң — Масленицаның чырык болгаш хөглүг байырла-лын демдеглээннер. Арат шөлүңе уругларга оюн-тоглааны организа-стаан, үзүм-чигир, манчы-хуужуур, блинылар делгээн майгынар чыс-каалдыр турупкан. Найысылал-дың ажылчын коллективтериниң киржилгези-биле орус аыш-чем кылырының мөөрейин чарлаан. Аңаа шупту улуг күзөлдиг-биле болгаш кызымаккайы-биле кириш-кен, эң тергин деп Кызыл ЧЭТ-тиң төлээлерин санаан.

Республика Баштыңы коллек-тив бүрүзүнүң белеткээн кылыг-ларын сонургаан, хоорайның №31 уруглар садының ажылдак-чыларының ажылын эки деп үнө-лээн болгаш ортехниканы белек кылдыр берген. Дээди Хуралдың

депутаттарының өмүнээзинден Хурал Даргазының оралакчызы Ольга Кольчикова үнелиг чурукту Кызыл ЧЭТ-тиң ажылдакчылары-на тывыскан.

Хоорайжыларның мурнунга чүве чугаалааш, Масленица дээрге интернационалчы байырлал деп, Тываның Баштыңы демдеглээн. Ол орус-даа, тыва-даа, башкир-даа, армян-даа, өске-даа чоннарны каттыштырып турар. «Бо байыр-лал биске бот-боттарыысты кус-пактажыр арганы берип турар. Эргим чаңгыс чер-чурттугларым! Орус чоннуң эң чырыткылыг бол-гаш хөглүг байырлалы — Мас-леница-биле байыр чедирип тур-мен. Тывалар чоокта чаа мындыг байырлалды — Шагааны эрттирди. Каш хонгаш мусульманнар Навруз байырлалын демдеглээр. Шупту-чаңгыс өг-бүлө бис! Улуг болгаш биче назылыг кижилерге байыр чедирип тур мен! Бистиң шөлүвүске мындыг хуулгазын байырлалды

организастан кылган ажыл-чыларга байыр чедирдим, сил-ге четтирдим! Бот-боттарыңа камнап чоруңар! Бистиң рес-ликавыстың чаагай чоруу д-моон-даа артык ажылдаар д-күженишкни үндүрер бис! деп, Шолбан Кара-оол чугаала-га республика парламенти-найысылалдың мэриязының б-гаш Хуралының удурткучу-байыр чедиргеннер. Оң соо-ол блинылар мөөрейин көө-биле чорупканнар, ында чап-дыка хөглүг чыылган. Олар-шуптузунга амдангы аыш-чем-дишкен.

Найысылалдың кол шөлү-дошпулурун күүсеткен хөг-ырызы дыка үр чаңгылган, ч-чи уруглар ойнап-хөглээн, а-у-кижилер маргылдаалар эрттир-нер. Шак ынчаар чыылганнар-ты уткааннар.

Угаан-бодал өзүлдези

БУРУНГААР КҮЗЕЛ-ЧҮТКҮЛ-БИЛЕ

Эрткен неделяда Тываның кадрлар мергежилни берболгаш эде белетинститудунга Кызыл айның Хоочуннар тели болгаш Пенсионер эвилели күзелдигиннарга компьютерге билгени организас-Аңаа нитизи-биле жи келген.

ниң Хоочуннар чөвүлели-ггазы Сагаан-оол Долгар, хоорайның Хоочуннар линиң даргазы Ольга Дам-компьютерни өөренип алы-хоочуннарны эвилелдеп, барып, Интернет амыды-ажок ажыктыг, бажың-бал-ан үнмейн, социал, комму-телевирлерни төлөп алыр-он-даа өске дузазы улуг-демдеглээн.

нал-ла, амгы үеде техника-лы аажок дүрген чоруп-болгай. Улуг, аныяк-даа-Интернет таварыштыр-нып, даргаларже бил-син чорудуп, херек ме-өрүп ап, ырак черлерде-эргүлү, эш-өөрү-биле-кып, чагаалажып турар

Өөренир дээш келген-арның күзел-чүткүлдүүн, укутун оларның арын-дан-на эскердим. Ком-баарына олурупкаш, улуг-ил-биле көрүп, бүгү техни-йгаарап олуварын аажок-л чаптадыл. Ылаңгыя-лген 65-80 харга чедир-рга Таисья Санчиевна-у, Серенма Санчиевна-и, Шурумаа Шулукаевна-и, Мария Шожукпанны-и, Ичировна биле Валерий-евич Кара-оолдарны-и, Валентина Тоорукпа-дарны дээш, өскелерни-арыштырып болур.

туттун сан болгаш ин-ка кафедрасының эрге-Болат Самбуу хоочун-эвилел-ээлдек өөредип, бүгү чүүлдерни айтып-чедимчелиг тайылбырла-

ды. Компьютер техниказының ка-жан, каяа, чүнү, канчаар кылдыр-тыптып келгенин, ооң очулгазын-чыылганнар аажок сонургал-дыңнаан. Домактар парлаарына-өөредир-биле улуг назылыглар-ны белеткеп, чүнү канчаарын, кайнаар базарын башкы айтып-бээрже, «өөреникчилер» ол-ла-ояар көргүзүп олурдулар. Хоо-чуннар кымдан артык дыңнангыр, идепкейлиг, сундулуг өөреник-чилер дээрзин Болат Какалович-демдегледи.

Кызыл хоорайның Хоочун-нар чөвүлелиниң даргазы Ольга-Дамдынның чугаалап турары-биле-алырга, Тыва Республиканың-Баштыңы-Чазаның Даргазы-Шолбан Кара-оолдун ТР-ниң Дээ-ди Хуралына (парламентизинге)-кылган айтыкалын езугаар база-ТР-ниң Хоочуннар чөвүлелинге-берген даалгазына даянып ал-гаш, бир неделяның дургузунда-хоочуннарны компьютерге халас-өөредип турар. Нитизи-биле бо-чылын 2 бөлүктү өөредир план-да кырган. Март айның төңчүзүнде-чөвүлелдин 2012 чылда кылып-чоруткан ажылын түңнэн хемче-ни организастап эрттирер. Аңаа-чыл дургузунда кылып чоруткан-ажыл-агыны сайгарып, фото-отчетту кылыр. Ооң аразында-Тиилелгениң 70 чылынга, Кызыл-хоорайның 100 чыл оюнга, Рос-сия биле Тываның демнежилге-зиниң 100 чыл оюнга тураскааткан-хемчеглер чугула болур. Декабрь-22-де ТР-ниң Баштыңының №99-дугаарлыг тускай даалгаларының-даңзызы-биле амыдырал байдалы-берге хоочуннарны илередип, ба-жыңында чалгаарап олувар улуг-назылыгларны алаактырары-биле-оларны янзы-бүрү клубтарже, бөлгүмнерже хаара тударының-талазы-биле хемчеглерни ап чору-дуп турар. Амгы үеде республика-да улуг назылыглар клубтарының-даңзызын, ында каш кижжи барып-турарын тодарадыр ажилдар чо-руп турар. Ол ышкаш май 31-де-В. Путинниң «Ада-чуртун Улуг-дайынының хоочуннарына Рос-сия Федерациязының Президен-тинин байыр чедиринишкинин

тыпсырының дугайында» №1438-дужаалын езугаар 100, 95, 90, 80 харлыг хоочуннарга байыр-чедирип, белекти тыпсыры-биле-хемчеглерни эрттирер турар. Па-триотчу кижизидилге талазы-биле-хоорайның школаларының, янзы-бүрү клубтар аразында мөөрейни-чарлааны аажок солун. Амгы-үеде хоорайның 6, республиканың-4 школазындан мөөрейге кир-жир дугайында чагыглар кирген. Аныяк-өскен төрзүн черин, ооң-чонунун төөгүзүн хандыр билип, угаап чоруур ужурлуг. Ынчангаш-хоочуннар чөвүлели өзүп олувар-салгалдарга мындыг мөөрейни-организастан турар.

Россияның Күрүне Думазы-бажың-балгат хуужударының-хуусаазын ам-даа 2 чыл узат-кан. Чурттаар оран-савазын, чер-девискээрин хуужудуп ал четтик-пзэн кижилер хоочуннар аразы-нда хөй. Ынчангаш оларга дузаны-кадары-биле ТР-ниң болгаш Кы-зыл хоорайның Хоочуннар чөвү-лелинге (ТР-ниң Дээди Хуралы, каб. 107, тел. 3-37-79) документи-лерин ал алгаш чедип кээрин ТР-ниң Хоочуннар чөвүлели дыңна-дып турар. Хоочуннарга кадастр-палатазының тускай специалисте-ри документ долдурулганының та-лазы-биле тайылбырны чорудар. Бир албан черинге оочурлап, до-кументизин дужаал кааш, бир ай-манаарын болдурбазы-биле мын-дыг хевирлиг акцияны эрттирер.

Бижээн чүүлүмнү түңнөп-тура, черле ынчаш ТР-ниң Хоо-чуннар чөвүлелиниң чедимчелиг-ажыл-агынын, оларның кезээде-бедик тура-соруктуун, кымдан-даа идепкейлиин, бурунгаар кү-зел-чүткүлдүүн демдеглээри чу-гула. Шынап-ла, улуг назылыглар-хамаанчок, аныяк-өскенниң чам-дыызы безин компьютерни чедим-челиг билбес болгай. Ынчангаш-мындыг хевирлиг хемчеглерни чо-рудуп турары чүгүл хоочуннарга-эвес, а аныяк-өскенге үлегер-чи-жек болур дээрзи чугаажок.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Алдын-Херел АПЫКААНЫҢ
тырттырган чуруу.

Хоочуннар — өөредилге үезинде.

Виктор Допчуевич КАРА-САЛ

Бистиң коллегаыс, Тыва Рес-публиканың бойдус курлавырлары-болгаш экология сайыды Виктор-Допчуевич Кара-Салдың амыды-ралдың 50 харынче кирип чорааш-хенертен мөчээнин Тыва Респуб-ликаның Баштыңы, Тыва Респуб-ликаның Чазаа ханы кажыыдал-биле дыңнадып тур. Каш хонук-бурунгаар-ла яамының ажыл-хе-ректерин идепкейлиг күүседип, Бай-Тайга районунң девискээрин-ге «Шуй» бойдус парыгын тургу-зарының болгаш сайзырадыры-ның төлөвилелин удуртулгазында-өөрү-биле боттандырып турган.

Ам-даа долу күштүг, аргаларлыг-болгаш планнарлыг кижиниң бис-тен чарлып чорутканы аажок хо-муданчыг. Виктор Допчуевич 1963 чыл-дың ноябрь 21-де Тыва АССР-ниң-алдарлыг эмчизи Допчу Маңнай-оолович Кара-Салдың болгаш-ооң өөнүн ишти, башкы Бадына-Дүдөп-Доржуеваның хөй уруг-луг өг-бүлезинге төрүттүнген. Ол бичизинден-не спортка хан-дыкшылдыг чораан. Виктор Ка-ра-Салдың амыдыралының хөй-кезии Чөөн-Хемчик кожуун-биле-холбашкан. Чадаанга №1 школа-ны дооскан, спортка баштайгы ба-зымнарны, школачы тургаш, аңаа-кылган, хостуг хүрешке кожуун, республика, Бүгү-эвилел маргыл-дааларына хөй удаа тилекчи бо-луп келген.

1981 чылда Виктор Кара-Сал-Ленинградтың күш-культура бол-гаш спорт техникумун дооскан. 18-харлыг тургаш, ол хостуг хүрешке-ССРЭ-ниң спорт мастери апарган. Бодунуң күш-ажылчы оруун Кы-зыл хоорайда элээди уругларның-спорт школазының тренер баш-кызы болуп эгелзэн. Кызыгаар-шериглеринге албан эрттирген-соонда келир үениң спортчуларын-кижизидер талазы-биле ажылын-уламчылаан. Чадаана хоорайның-№2 школазының күш-культура-башкызынга, директорнуң клас-сан дашкаар ажыл талазы-биле-оралакчызынга ажилдап турган. 1989 чылда Кызылдың педаго-гика институтун бот-өөредилге-биле дооскан. 2004 чылда Вик-тор Допчуевич Чадаанада элээди-уругларның спорт школазын удур-ту берген. Ийи чыл болганда ол-школаны республикада эң эки деп-санаан. Ооң өөреникчилери Рос-сияның чемпионаттарына болгаш-бирги чер дээш маргылдааларын-га, а ол ышкаш хостуг хүрешке-Бүгү-россия болгаш делегей мар-гылдааларына чемпионнар бол-гаш тилекчилер болуп үнгүлзэн.

2000 чылда Виктор Допчуевич-Кара-Сал республиканың Пре-зиденти Чөөн-Хемчик ко-

жуунда төлээзинге томуйлаткан. Амыдыралчы идепкейлиг туружу, дуржулгазы болгаш билгилери-Виктор Допчуевичке харыс-галыг удуртукчуларның бирээ-зи болур арганы тывыскан. 2010-чылдың мартта Виктор Допчуевич-Тыва Республиканың бойдус кур-лавырлары болгаш экология са-йыдынга томуйлаткан, чаа албан-дужаалга ажилдап эгелзээниниң-баштайгы хонуктарындан-на ол-адырны сайзырадыр талазы-би-ле бүгү күженишишкинерин үн-дүрүп эгелзэн. Ол биче болгаш-чаагай сеткилдиг кижжи болуп-хевээр арткан. Бодунуң чаңгыс-чер-чурттуглары — Чөөн-Хемчик-кожуунуң чурттакчылары-биле-харылзаазын үспейн келген.

Аңгы-аңгы албан-дужаалдарга-ажылдап келгеш, Виктор Допчу-евич дыка хөй шаңналдар-биле-үнелеттинген. Ол Тыва Респуб-ликаның күш-культуразының болгаш-спортунуң тергини, Россияның-күш-культуразының болгаш спор-тунуң тергини. Онза байдалдың-уржуктарын чайладыр талазы-би-ле эрес-дидим чоруу дээш 2011-чылда Россияның ОБЯ-зының-«Ачы-хавыяязы дээш» хөрек дем-дээ-биле шаңнаткан.

Өөнүн ишти-биле ол ийи оол-ду болгаш бир кысты өстүргеннер. 2012 чылдың февральда Уран-Очур-ооловна мөчээн, ол чиди-ригге өг-бүлөзи алыспазын дээш-Виктор Допчуевич бүгү күжүн-үндүрүп турган.

Тыва Республиканың Башты-ңы, Тыва Республиканың Чазаа-Виктор Допчуевичиниң ажы-төлүңге — оолдары Александрга-болгаш Евгенийге, уруу Сай-Сууга-ханы кажыыдалын илергейлеп, аар чидиргени оларның-биле-үлежип тур. Чаагай сеткилдиг бол-гаш эрес-шудургу кижиниң, езулуг-профессионал болгаш патриот-эживистиң—Виктор Допчуевич-Кара-Салдың дугайында чырыткы-лыг тураскаал ооң кады чурттап-база ажилдап чораан кижилерниң-чүректеринге кезээде артар.

Ш.В. Кара-оол, М.С. Козлов, Ш.С. Иргит, В.М. Барты-на-Сады, А. П. Дамба-Хуурак, А. М. Монгал, А.А. Шойгу, С.Х. Монгуш, О.С. Достай, Е.В. Каратаева, Ш.Ч. Монгуш, С.Т. Кызыл-оол, О.Н. Косоротов, Р.В. Кажин-оол, В. В. Сат, В. О. Донгак, К. А. Бичелдей, Ю.О. Ооржак, О.Д. Натсак, У. С. Ондар, А.Ф. Лобанов.

Тываның погоннарлыг кыстары аянныг, чараш, угаанныг...

Частың башкы айм дээр-ле кижиги сагымжыга амыдыралдың каастакчылары — чазык-чаагай, чараш херэженнер дораан кире дүжер. Ынчангаш мартта оларга тураскааткан янзы-бүрү хемчеглер хөйү-биле эртип турар. Эрткен неделяда Улусчу чогаадылга бажыңыга эрге-хоойлу камгалалының херэжен ажилдакчыларының аразына «Погоннарлыг чараш кыс-2013» V мөөрейниң түңнел кезээ болуп эрткен.

Март 15. Улусчу чогаадылга бажыңы. «Погоннарлыг чараш кыс-2013» мөөрейниң эгелээриниң бетинде, 1922 чылдың март 16-да, Тыва Арат Республикага ИХЯ-ның тургустунганындан бээр 91 чылын таварыштыр ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол, ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентиниң) даргазы Кан-оол Даваа база Тываның эрге-хоойлу камгалаар органның удуртукчула-

Ай-Суу Ооржак.

ры Иштики херектер яамызының ажилдакчыларына, хоочуннарына байыр чедирип, шылгарааннарга хүндүлел бижиктерни тывыскан. Оон соонда аалчыларның манал турганы мөөрей эгелээн. Мөөрейниң 8 киржикчизи бирги үе-чаада үндезин шылгалдаларны: боолаарын-

Чимис Кара-Сал «Миссис Россия Интернационал-2013» Донда Ростов хоорайга болур бүгү Россия чергелиг мөөрейге Тываны төлээлээр.

га, күш-шыдал мергежилдеринге, бирги эмчи дузазын чедирериниң база эрге-хоойлу болгаш албандужаалының дүрүмнерин билириниң талазы-биле боттарын шенээн. Ынчалзажок түңнел кезээ онзагай болгаш сонурганчыг дээрзи билдингир. Ынчангаш кыстарның чоок кижилери, коллегалары, эш-өөрү залды долдур чыгып келген.

Бирги чаада киржикчи бүрүзү бодунуң ажилдап турар чериниң хевин кедип алгаш, хөгжүм аайы-биле марштап үнүп кээрге, көрүкчүлериң адыш часкаашкыннары үзүк чок диңмиттелип турду. Дараазында — **таныштырылга**. Погоннарлыг кыстар боттарының дугайында шүлүктөп тургаш, өскелери экранга слайдылар дузазы-биле ажил-ижиниң база амы-хууда чуртталгазы-биле таныштырган. Оон алгаш көөрге, эрге-хоойлу камгалаар органның херэжен ажилдакчылары эр кижилер-биле денге ажилдап, өг-бүлезиниң одаан тудуп, эш-өөрүңге шыңчы болуп бгза хостуг үезин кадык-чаагай амыдырал-биле холбаштырып турары илден.

Мөөрейниң үшкү чадазында киржикчилер африкан аяныг

Бирги вице-мисс А.Наезжих.

Тишлекчи Ч.Куулар.

Ийги вице-мисс Ч.Кара-Сал.

ниити самны бараалгаткан. Чараш, дүрген сам залда кижилерниң сеткилин хайылдырып, даштын агаарның температуразы казыыр-даа болза, кезээде изиг Африка дикке четкеш келген ышкаш сагындырды. Хуулгаазын самны Ростислав Кенденбил аттыг республиканың уран чүүл школазының хореография салбырының эргелекчизи Айлана Дирчин тургускан.

Кежээниң өзүз кыстарның чогаадыкчы номерлери болбайн канчаар. Барыын-Хемчик кожуунуң назы четпээннер херектериниң талазы-биле инспектору, полицияның капитаны Ай-Суу Ооржак «Тыва чүдөн эгелээнил?» деп шүлүктү аянныг номчуп турда, карактарга тоолзуг Тываның делгемнери, ак-ак өглери, тос чүзүн малы чуруттунуп турду. Чимис Кара-Сал, Анастасия Наезжих, Ирина Оюн, Любовь Күжү-

Дамба-Доржу Ынаалай, Дээди Хуралдың парлалга албанының ажилдакчызы Мерген Макарь, Кызыл хоорайның мэриязының культура болгаш уран чүүл талазы-биле департаментиниң даргазы Эртине Конгар база оон даргазы, ТР-ниң национал оркестриниң директору Аңгырак Ховалыгының мурнунга белен эвес шилилге болган.

Погоннуң кыстарның кайызы-даа тиилелге төлөпиг, ынчалза-даа мөөрей дээн болганда, тишлекчилер ыяап турар. «Тывызык» номинациязынга Россияның миграция албанының Тыва Республикада Ак-Довурак девискээр пунктузунуң начальниги Любовь Күжүгет, «Сагыш-сеткилге тааржыры» номинацияга Барыын-Хемчик кожуунуң назы четпээннер херектериниң талазы-биле инспектору Ай-Суу Күжүгет, «Талант» номинациязынга ИХЯ-ның Кызыл хоорайда эргелелиниң баштайгы истелгениң байысаакчызы Дозураш Коже, «Грация» номинациязынга «Мугур-Аксы» полиция пунктузунуң истекчизи Мая Ооржак, «Көрүкчүлериң сонургалы» номинациязынга ИХЯ-ның Кызыл хоорайда эргелелиниң психологу Ирина Оюн төлөпиг болганнар. Ийги вице-мисс «Танды» муниципалдыг тургузунуң истекчизи — Чимис Кара-Сал, бирги вице-мисс ЛИУ-2 УФСИН-ниң ажилдакчызы — Анастасия Наезжих. Мөөрейниң тишлекчизи, «Погоннарлыг чараш кыс-2013» —

турупкан:

— Ажилдап турар черимниң, чоок кижилеримниң бүзүрелин шыңзыдар дээш бүгү күжүмнү мөөңнөп, эгезинден тура мөөрейге шыңгыы белеткенип турган мен. Ниити самны тургузуп турганывыс меңээ уттундурбас болуп артар.

Мөөрейниң тишлекчизи, «Погоннарлыг чараш кыс-2013» — суд приставтарының федералдыг албанының специализи Чойгана Куулар.

көргүзүг бадыткады. Мөөрейниң танцы-сам колдап турар чадазында Майя Ооржактың гитарага удедип, «Париж» деп ырлаан ырызы бир аңгы болуп, көрүштүг болду.

Сөөлгү чада — кежээки платье-лерлиг сценаже үнүүшкүн (дефиле). Өртемчейиниң айыраң-каас чектеридег, чүзүн-баазын өңүгү платье-лерин кеткен кыстар сцена кырынга оожум, чоргаар кылаштажып эгелээрге, кайгамчыктыг-ла чорду.

Мөөрей адалталып, оон түңнелдерин үндүрүп үе келген. Журиниң кежигүннери Тыва Республиканың болгаш Саха Республиканың алдарлыг артизи Эдуард Ондар, КТРК «Тываның» корреспондентизи

суд приставтарының федералдыг албанының специализи Чойгана Куулар.

Анастасия Наезжих болгаш Ирина Оюнга апрель айда Красноярск хоорайга болуп эртер «Миссис Сибирь Интернационал-2013» мөөрейге киржири-биле херечилдерни тывыскан. А Чимис Кара-Сал «Миссис Россия Интернационал-2013» Донда Ростов хоорайга болуп бүгү Россия чергелиг мөөрейге Тываны төлээлээр.

Харысалгалыг болгаш шириин мергежилдин кыстарының тергини болган Чойгана Кууларның арын-шырайында аас-кежик чайнаан, карактарда өөрүшкүнүң чаштары

Тиилелге чүглө мээң күжүмнү эвес, а дыка хөй кижилеримниң кимчези-биле болган деп демдектөө оларга четтиргенимни илереткен мен.

Автордан: Чараш кыс мөөрейи кижиниң чүглө дараа омур-хевириниң шынарларын көлээри-биле кызыгаарлаткан. Ачы-дуза чедирериниң талазы-биле хемчеглер амгы үениң ниитилиг кол черни ээлеп турар. Бо талаа база ындыг. Беш чыл дараа уламчылап турар мөөрей киржикчилери амыдырал бажыңына улуска ачы-дузаны чедирчоруур. Школа-интернат, чараш бажыңында уругларга белектер чедип, оларга концертти башкарадып, ажил-албан хүлээлгелер күүседип чораш, амы-тыныч чарылган ИХЯ-ның ажилдакчыларының ажы-төлүңге санаторийге путевкаларны берип дээш, өскөске хемчеглерни чоруткан.

2013 чылдың мөөрейниң киржикчилери Кызыл хоорайның класстарының улуг класстарының өөреникчилери-биле ужурашканы боттарының ажил-агынын дугайында таныштырып, оларны башка моон соңгаар быжыг харыктап тудар деп дугурушканнар. Аңгыда шагдаа ажилдакчылар уругларга билдингир садыгдан хеп садып алыр сертификаттар белекке тывыскан.

Тыва Республиканың погоннарлыг кыстары аянныг, чараш, угаанныг боордан аңгыда, буяныг бүдүрүп, кижилерге ачы-дуза чедирчоруу аажок өөрүнүгү эр хейлер, погоннарлыг кыстары.

Алдын-Херел АПЫКАА тырттырган чуруктары.

Юбилейиндер-биле!

ДЭЭДИ ЧАДАНЫҢ ЭМЧИЗИ

кыйгамчык кезинин бирээзи, кадык камгалагы-терини, медицина киндидады, ссор, дээди чаданың Людмила Салчаковна-биле ужу-чугаалажыр аас-меңээ таварышкан. кун мугур 60 харлап

камгалап алган. Ынчалдыр Людмила Эрдыниева медицина эртемнеринин кандидаты эртем чадзын камгалап алган бир дугаар тыва кыс болган.

Төрзэн Тывазынга чанып келгеш, Людмила Салчаковна Кызылдың башкы институтунун эмчи белеткелинин болгаш хамааты камгаламдыг кафедрасынга бөдүүн дузалакчыдан кафедра эргелекчизинге чедир ажилдаан. Ажилчын базымнарының чада аайы-биле бедип үнүп олурганы ол-дур ийин.

Людмила Салчаковна Тыва

Республиканың Чазааның күү-секчи эрге-чагырга органнын Президентинин чөвүлекчизи база социал политика талазы-биле эргеледиг начальниги болуп ажилдаан чылдарын чылы-биле сактыр болду. Ол Чазакка 1992-1999 чылга чедир үре-түнелдиг ажилдаан. Ынчан өг-бүлө быжыктырарының талазы-биле күрүнө программаларын тургузуп, ол талазы-биле улуг ажилга үлүг-хуузу кирип турган «Россияның уруглары» программага дөзөвилеп алгаш, «Дети Республики Тыва» деп тускай төлөвилелди оон киржикчилери-биле ажилдап кылган. Кожууннарда ук программалар чедимчелиг ажилдап, өг-бүлө болгаш уругларның социал төптөрүн кожуннарда ажыткан. Бо албан черлери ам-даа ук программа эзу-гаар ажилдап турар.

1993 чылда Людмила Салчаковнаның дорт киржилгези-биле ТР-нин Кадык камгалам яамызының чанында эмчи-биологтуг айтырыглар талазы-биле эртем-медицина албан черин тургускан. Аңаа хөй талалыг эртем лабораториязын ажыдып, Людмила Салчаковна оон директору болуп,

аңаа эмчи-генетиктиг албан черин база ажыткан. Оон удуртулгазы-биле шинчилел ажилдарын чорудуп, чурттагы чоннуң кадыкының ниити байдалын тодарадып, халдавырлыг эвес аарыгларга удур бөлүк хемчеглерни ап чорудуп турган. Чаа төрүттүнген уругларның салгал дамчыр аарыгларының талазы-биле болгаш хромосомнуг диагностика дээш, оон-даа өске нарын ажилдарны чорудуп турганы онзагай.

Людмила Эрдыниева 2003 чылда РФ-тин Камгалам яамызының күрүнө институтунга доктор диссертациязын чедишкенин камгалап алган. Ол 2002-2004 чылдарда Тываның кадык камгалам сайыдының хүлээлгезин күүседип ажилдаан. Оон эртемден эмчи амыдыралының аайы-биле Москва хоорайже көжүп, аңаа «Россияның демир-оруктары» ААН №1 төп клиниктиг эмнелгенин кол эмчизинин оралакчызы болуп ажилдай берген. Людмила Салчаковнаны ТР-нин Кадык камгалам яамызы Кызылдың эмчи училищезинин директору болуп ажилдаарын сүмелзэрге, ол төрзэн Тывазынче чанып келген.

2006 чылдың октябрь 26-да Өөредилге болгаш эртем адырының хайгааралының талазы-биле федералдыг албанын дужаалы-биле Людмила Эрдыниевага кадык камгаламдыг эргелеп-башкаарының болгаш социология кафедрасының талазы-биле профессор эртем адын тывыскан. Ол — 50 ажыг эртем болгаш методиктиг ажилдарның автору. Чижээлээрге, «Тываларның ханында биохимиктиг болгаш иммунологтуг чүүлдерин өскерлип турары», «Тываларның национал аш-чеминин дугайында».

Людмила Салчаковна ол үеде тургустунган байдалдарның аайы-биле эмчи училищезинден Тываның күрүнө университединин анатомия кафедрасында бо хүннерге чедир ажилдап чоруур. Оон чугаалап турары-биле алырга, университетке тускай эмчи мергежил ачыдары чугула. Бо талазы-биле ажилдарны чорудуп турар. Баштай фармацевтиктиг факультетти ажыткаш, чоорту эмчи талазы-биле өске мергежилдерни ажыдарын өөренип көрүп турар.

Ол ышкаш Людмила Салчаковна эмчи болгаш фармацевтиктиг албан черлеринин лицензиязының белеткелинин талазы-биле тускай агентилелди ажыдып, ында чедишкенин ажилдап турар.

Амгы үеде аныяк-өскенин көрүжү силерниң бодалыңар-биле кандыгыл дээрзин алдарлыг эмчиден сонургал айтырарымга, ол мынчаар харыылады:

«Мен студентилеримге үргүлчү чагыыр мен. Амгы үеде кижиле бүрүзү чаңгыс эвес, ийи мергежилди чедип алыр, чаңгыс эвес, ийи дылды билер болза эки. Аныяк-өскен аажок чүткүлдүгдүр. Амгы үеде күзүн чүүлдерин чедип алыр дизе, бүгү-ле таарымчалыг байдалдар бар. Ынчангаш чүгле эчис-күзел херек-тир ийин. Тыва чуртунга, тыва дылынга чоргаарланып, өскелерниң мурнунга тыва культуразын алдаржыдары чугула».

Алдарлыг эмчиге, эртемденге, профессорга, эмчи эртемнеринин докторунга төрүттүнген хүнүн таварыштыр узун назынны, өг-бүлезинге аас-кежикти, ажил-агыынга чогадыкчы чедишкенин күзедим. Силерге тыва чон чоргаарланып чоруур, Людмила Салчаковна!

Алдыңай БАДЫ-ХОО.

Чуруктарны хуу архивтен алган.

Людмила Эрдыниева (артында одуругда) Москваже сургакчылаашкын үезинде. 1997 ч.

АМДАННЫГ ТЫВА ЧЕМНИ БАРААЛГАДЫР

да «Крокус-Экс-позитив» төвүнге март устар аразының «Интурмаркет-2013» ажилдап эгелзээн. делгелгеге киржири-ның делегациязы на-осквада чедер берген. баштайгы хүнүнде эң ааа чемнерни делгээр, чурттардан чыылган арны амзап, чүү хире-ның билип алырлар-цияның удуртукчузу, ың культура сайыды-нгак дыңнаткан. тыва чоннуң эрте-дан бээр кылып чип

чорааны быштак, ааржы, курут, хойтпак, хымыс дээш, сүттен бүдүрген аңгы-аңгы чемнери Ты-ваның делгелгезинге кол черни ээлзэн. «Интурмаркет-2013»-ке келген чон бо чемнерни сонур-гап чизин дээш, оларны элзэн көвүдеди баш бурунгаар Москва-же чорудупкан. Чүгле эрте-бурун-гу аргалар-биле эвес, а амгы үе-ниң чаа аргаларын база ажылап кылган болгаш, делгелтинген чем-нер оон мурнунда-даа фестивал-дарга, делгелгелерге кончуг арыг болгаш онзагай амданныг деп бе-дик үнелелди ап турганнар.

Тыва национал аш-чемден аңгыда, делегей туризмине эки

билдингир сыгыт-хөөмейни ат-алдарлыг тыва хөөмейжилерниң күүселдезинге чыылганнар дың-наар, билдингир тыва хам Шагаа-езулаын делгелгениң киржик-чилеринге бараалгадыр. Чараш идик-хепке ынактар тыва наци-онал болгаш национал аян-биле даараан хеп аймаан сонургаары чугаажок.

Келир турисчи сезонда Тывага болур турисчи болушкуннарның календары болгаш темазы-биле база көрүкчүлөр таныжып алыр.

Тывага тудар деп турар «Бай-Булак» турисчи комплекс «Интурмаркет-2013»-ке респуб-ликаның делгелгезинге көскү

черни ээлзэн. «Бай-Булактың» төлөвилели Тыва ылап-ла магалыг турисчи оран деп чүвени чыылган-нарга көргүзөр. Республиканың

удуртулгазы бо төлөвилелди ту-ризмни сайзырадырының феде-ралдыг программанынче киририн чедип алыр деп турар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Баштыңының «Тыва Республикага Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаар болгаш хайгаараар талазы-биле албан-нын тургузуун бадылаарының дугайында» Чарлынын күш чок деп санаарының дугайында

2012 чылдың август 28-те Тыва Республиканың Баштыңының «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының тургузуун дугайында» №228 Чарлынынга дүүштүр доктаадырым болза:

1. Күжүн чидирген деп санаары болза:

- 2011 чылдың ноябрь 28-те Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республикага Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаар болгаш хайгаараар талазы-биле албан-нын тургузуун бадылаарының дугайында» Чарлынын;

- 2012 чылдың март 30-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «2011 чылдың ноябрь 28-те Тыва Республиканың Чазааның Даргазының №201 Чарлынынга өскерилгелер кириеринин дугайында» №102 Чарлынын.

2. Бо Чарлык ону албан-езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирер.

3. Бо Чарлыкты «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Кызыл хоорай

2013 чылдың март 6
№46

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

Тыва Республикага кадык камгалал системазын 2030 чылга чедир хөгжүдеринин концепциязын бадылаар дугайында

2013 чылдың февраль 18. №47-р
Кызыл хоорай

Чон санының болгаш кадык-камгалал айтырыгларының талазы-биле 2012 чылдың июль 12-де девискээрлер аразында болган селектор хуралдың түннелдери езугаар Россия Федерациязының Кадык камгалал сайыды В.И.Скворцованың даалгаларын күүседир сорулга-биле:

1. Тыва Республикага кадык камгалал системазын 2030 чылга чедир хөгжүдеринин концепциязын бадылаар.

2. Бо айтышкыны «Тувинская правда» биле «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның
Баштыңы — Даргазы Ш.КАРА-ООЛ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың күрүнениң республика ужур-дузалыг бойдус заказниктеринин дугайында дүрүмгө өскерилгелер кириеринин дугайында

2012 чылдың июль 5 №377 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. 2008 чылдың май 31-де Тыва Республиканың Чазааның №336 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың күрүнениң республика ужур-дузалыг бойдус заказниктеринин дугайында дүрүмгө дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Тыва Республиканың күрүнениң республика ужур-дузалыг «Аян-гаты», «Балгазын», «Дерзиг», «Дүрген», «Каэк», «Ондум», «Сүт-Хөл», «Талсы», «Уш-Белдир», «Хүт», «Чаа-Хөл», «Чагытай», «Шаң», «Шеми», «Ээрбек» бойдус заказниктеринин дугайында дүрүмнүн VI кезээнде:

а) 4 пунктта:

«б» иштиги пунктуну дараазында эдилге-биле бижиер:

«б» албан-дужаал шындыгын болгаш хыналда эрттиреринин дугайында күрүнениң хайгаарал органының удуртукчузунун (удуртукчунун оралакчызының) дужаалының (айтышкынының) хоолгазын көргүскенде онза камгалалдың бойдус девискээринде, юридиктиг черлерин, ху сайгарлыкчыларның болгаш хамаатыларның ажил-агый болгаш өске-даа ажил-чорудулганы боттандырырынга ажылгап турары бажыңнарже, оран-саваларже, тудугларже болгаш ындыг өске-даа объектилерже шаптараазын чок кирер болгаш хыналда чорудар, оларның шенелдезин, экспертизанын, истелгезин болгаш контроль талазы-биле өске-даа хем-чеглерни боттандырыр;

«в», «г», «ж», «з» иштиги пункттарны ал кааптар;

«е» иштиги пунктта «иштиги херектер, прокуратура органнары» деп сөстөрни «херек үлгедишкениниң байдалдарын езугаар кеземче херээн оттурарының дугайында айтырыгларны шийирлээр төлээлеткен орган» деп сөстөр-биле солур;

б) 5,6,7 пункттарны ал кааптар;

2) дүрүмнүн сөзүглелинде «Тыва Республиканың онза камгалалдыг бойдус девискээрлеринин дирекциязы» республиканың күрүне албан чери» деп сөстөрни «Тыва Республиканың онза камгалалдыг бойдус девискээрлеринин дирекциязы» республиканың казна албан чери» деп сөстөр-биле солур.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының
бирги оралакчысы М. КОЗЛОВ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Каа-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгеден хостаарының дугайында

2013 чылдың январь 22
№59/299-6 Кызыл хоорай

Каа-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының даргазы Лидия Бидинеевна Динмейнин билдиришкенин 2013 чылдың январь 15-те чугаалажып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 6 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1965 чылда төрүттүнген Лидия Бидинеевна Динмейни Каа-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының даргазы хүлээлгеден хостаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Каа-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының даргазын томуйлаарының дугайында

2013 чылдың январь 22
№59/300-6 Кызыл хоорай

Каа-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының даргазынга томуйлаар кандидатура талазы-биле саналдарны чугаалажып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 28 чүүлүнүн 7 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1956 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Каа-Хем кожуун чагыргазының херектер эргелекчизи Галина Агбан-ооловна Кууларны Каа-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының даргазынга томуйлаар.

2. Бо доктаалды парлаар кылдыр республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарында чорудар.

Кызыл кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгеден хостаарының дугайында

2013 чылдың январь 22
№59/301-6 Кызыл хоорай

Кызыл кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү Анна Арияевна Аракчаны билдиришкенин чугаалажып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 6 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1965 чылда төрүттүнген Анна Арияевна Аракчаны Кызыл кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгеден хостаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Би-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгеден хостаарының дугайында

2013 чылдың январь 22
№59/302-6 Кызыл хоорай

Би-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү Лана Кызыл-ооловна Шыраптың бил-

диришкенин чугаалажып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 6 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1965 чылда төрүттүнген Лана Кызыл-ооловна Шырапты Би-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгеден хостаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Улуг-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузарының дугайында

2013 чылдың январь 22
№59/303-6 Кызыл хоорай

Улуг-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының 2013-2018 чылдарда составында кандидатуралар талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 22,26 чүүлдеринге, 2012 чылдың октябрь 24-те Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының «Улуг-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязын хевирлеп тургузуп эгелээринин дугайында» доктаалыга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Улуг-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязын оң составында бадылаар эргелиг дараазында кежигүннерни томуйлавышаан, хевирлеп тургузар:

Сай-Суу Бадыевна Арапчор, 1977 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының аппарадының башкарыкчы специализи, комиссияның составынче чурттап турар черинден саналдаан;

Руслан Викторович Байыр-оол, 1981 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Шагаан-Арыг хоорайда №2 ортумак школаның күш-культура башкызы, комиссияның составынче Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының Тыва регион салбыры саналдаан;

Алена Эрес-ооловна Даваа, 1977 чылда төрүттүнген, эртеми тускай ортумак, түр ажылдавын турар, комиссияның составынче Россияның Либерал-демократтыг партиязы политиктиг партияның Тыва регион салбыры саналдаан;

Станислав Васильевич Доржу, 1957 чылда төрүттүнген, эртеми тускай ортумак, түр ажылдавын турар, комиссияның составынче томуйлаар кылдыр чурттап турар черинден саналдаан;

Алибек Андреевич Монгуш, 1981 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Шагаан-Арыг хоорайның №2 школазының тренер-башкызы, комиссияның составынче ажылдап турар черинден саналдаан;

Анита Яковлевна Ондар, 1959 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, пенсионер, комиссияның составынче томуйлаар кылдыр Россия Федерациязының Коммунисттиг партиязы политиктиг партияның Тыва Республика салбыры саналдаан;

Чодураа Шолбановна Ондар, 1982 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, «Россияның почтазы» федералдыг күрүне албан черинин

ТР-де почта эргелелинн тору, комиссияның состав муйлаар кылдыр «Чөптүг политиктиг партияның Тыва када регион салбыры саналдаан»

Николай Седен-Дамба, 1954 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, пенсионер, комиссияның составынче томуйлаар чурттап турар черинден саналдаан.

Иона Семеновна Седен, 1954 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, пенсионер, комиссияның составынче томуйлаар чурттап турар черинден саналдаан.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарында парлаар.

Улуг-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузарының дугайында

2013 чылдың январь 22
№59/304-6 Кызыл хоорай

Улуг-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының 2013-2018 чылдарда составында кандидатуралар талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 22,26 чүүлдеринге, 2012 чылдың октябрь 24-те Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының «Улуг-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязын хевирлеп тургузуп эгелээринин дугайында» доктаалыга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1957 чылда төрүттүнген, эртеми тускай ортумак, түр ажылдавын турар Станислав Иванович Доржуну Улуг-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузар:

Сай-Суу Бадыевна Арапчор, 1977 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының аппарадының башкарыкчы специализи, комиссияның составынче чурттап турар черинден саналдаан;

Руслан Викторович Байыр-оол, 1981 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Шагаан-Арыг хоорайда №2 ортумак школаның күш-культура башкызы, комиссияның составынче Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының Тыва регион салбыры саналдаан;

Алена Эрес-ооловна Даваа, 1977 чылда төрүттүнген, эртеми тускай ортумак, түр ажылдавын турар, комиссияның составынче Россияның Либерал-демократтыг партиязы политиктиг партияның Тыва регион салбыры саналдаан;

Станислав Васильевич Доржу, 1957 чылда төрүттүнген, эртеми тускай ортумак, түр ажылдавын турар, комиссияның составынче томуйлаар кылдыр чурттап турар черинден саналдаан;

Алибек Андреевич Монгуш, 1981 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Шагаан-Арыг хоорайның №2 школазының тренер-башкызы, комиссияның составынче ажылдап турар черинден саналдаан;

Анита Яковлевна Ондар, 1959 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, пенсионер, комиссияның составынче томуйлаар кылдыр Россия Федерациязының Коммунисттиг партиязы политиктиг партияның Тыва Республика салбыры саналдаан;

Чодураа Шолбановна Ондар, 1982 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, «Россияның почтазы» федералдыг күрүне албан черинин

ТР-де почта эргелелинн тору, комиссияның состав муйлаар кылдыр «Чөптүг политиктиг партияның Тыва када регион салбыры саналдаан»

Николай Седен-Дамба, 1954 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, пенсионер, комиссияның составынче томуйлаар чурттап турар черинден саналдаан.

Иона Семеновна Седен, 1954 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, пенсионер, комиссияның составынче томуйлаар чурттап турар черинден саналдаан.

АНЫЯК-ӨСКЕНГЕ ПАТРИОТЧУ КИЖИЗИДИЛГЕ

Спорт

спорт залында камгалал ажил-айының ишти-бликаның өөрө-бан черлеринин эринин болгаш эринин аразын-биле сегиржи-п республика ажык маргылдаа сен.

хемчегиниң кол со-шериг-патриотчу ки-болгаш аныяктарның ртилгезиниң белетке-аш Тывага шеригниң иржи алышкынның ириниң хөгжүлдэзин иргылдаага Кызылдың дан, Каа-Хем суурнуң азындан, Олимпий-рлар училищезинден ың көдээ ажил-агый (ТКТ), Кызылдың леджизинден (КБК) дан барык 100 аныяк шкен.

бүрүзү боттарының ар өөредилге албан адын төлөтти-биле. Изиг-изиг сегиржи-п түннелинде, биле 6 аңгы катего-рында тилекчилерни 5 кил деңзиге чедир Очур Ховалыг (Каа-2 школа), 2-ги черни лш (Кызылдың № 5 аа 3-кү черни Бай-Кызылдың № 15 ли-илган. 60 килге чедир Суруу (№ 14 школа)

тилекчи болуп, 1-ги черни ал-ган, 2-ги черге Солун-оол Мунзук (ОКУ) база 3-кү черге Яник Дас-тан (ТывКУ) төлөтти болган. 70 килге чедир тилекчилер — Буян-Даш Ооржак (№ 4 школа), Начын Монгуш (№ 3 школа), Арсен На-дыл (№ 15 школа) тус-тузунда 1, 2, 3 дугаар черлерни алган. 75 кил деңзиниң тилекчилери — Тумер Ондар (ОКУ), Альберт Чамзырай биле Егор Дулов (№ 1 школа) олар. 75 килден өрү деңзиге чүгле ийи тилекчи болган — Ар-тыш Монгуш (КБК) биле Дмитрий Анисимов (№ 1 школа).

Маргылдааның киржикчиле-ринге кандыг-даа спортчу маргыл-дааларга чөптүг чижилге болгаш эп-найралдыг харылзааларны тургузар талазы-биле психолог-

тут тренинг биле анкета долдурарын Тываның профессионал өөре-дилге адырында киж-идилге сайзырадыры-ның эртем-методиктиг төптүн специалистери эрттирген. Оон түн-ли-биле алырга, кир-жикчилерниң хөй кези амыдыралында кол со-рулга кылдыр спортка чедишкннер: олим-пиадаларга киржи-п, спорт мастери атты чедип алып, Россия ба-за делегей чергелиг маргылдааларга тер-гиниң көргүзүлгелериг болурун чедип алы-рын көрүп турар. Мар-гылдааның киржикчиле-ри болгаш көрүкчүлери спортчу хемчегте улуг

сонуургалдыг болуп, бо ышкаш маргылдаалар моон-даа соңгаар эртип турарын күззэн. Маргылдаа-ны хайгаарап турган Россияның болгаш ТР-ниң күш-культура бол-гаш спорт тергини, кикбоксинг талазы-биле тренер башкы Бо-рис Донгактың демдеглээни-биле, 16-18 харлыг аныяк оолдарның аразында шеригниң хол-биле сегиржи алышкын маргылдаазы бир дугаар эртип турар-даа болза, бедик деңгелде эрткен. Киржик-чилерниң аразында самбо, дзюдо, хостуг хүреш, кикбоксинг талазы-биле доктаамал чоруп турар оол-дар база хөй.

ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының парлалга ал-баны.

Эмчинин тайылбыры

рылга болгаш кеш аарыглары

е кеш аарыглары хөй ицина эртемденнери иг хевирлерин шинчи-болгаш шинчилеп-даа аарыгларындан кам-бүзүрелдиг хевири: и сагыры, мага-бот-рыг тудары. Хол, бут оон аразы, хирлиг аарыгларының тып-рымчалыг байдалдар-турар.

ракка көзүлбес «гри-тер тыптып келгенде, деп адап турар. Ол хевирлерлиг, ону скоптун дузазы-биле об өзөринге таарым-илган савага тарып н соонда аарыгның тодарадыр. Микро-ниң болгаш баш дүгү-ептеренгей халдавыр-ларынга хамааржыр. ыглары миколог эм-р.

ны чоннуң чурттап ту-аайы-биле аңгы-аңгы: жаа, илит деп адаар. микробтарның хевирле-де нарыыдап бар чы-а аарыгларының аңгы-тери дириг амытаннар ерде хөйү-биле непте-амгы үеде эмчилерни урар.

юрияның көвүктелчек арык хевирлиг деп ийи үдүкчүзү бар. Көвүк-жүдүкчү микроспорум с, хаван, чылгы мал дириг амытаннарның

кежинге тыптыр болгаш кижиге ол чыпшынып болур. База ол ыш-каш мал чуур, хой кыргыыр, баш таарар черлер дамчыштыр база аарыг тараар. Бир звес ол чер-лерниң арыг-шевери багай, дезин-фекция чедир кылдынмаан болза, айыылдыг. А дадарык хевирниң микроспоруму колдуунда аарыг кижиден кадык кижиге, азы оон идик-хеви, ажыглаан дериг-хе-рекселдерин дамчып чыпшынар. Өл-шык, дерлиг, хирлиг эт-кеш дарылга аарыгларының тыпты-рынга таарымчалыг байдалды тургузар. Кижиниң ажык чоруур черлери — холга, бутка, моюнга аарыг дүрген тыптыр. Аарыг-ның тывылган чери долгандыр төгериктелчек кызыл, дырбаарга, карты сойлуп тоглаар. А бир звес ол аарыг башка чыпшынган бол-за, кешке холаң тыптып, баштын дүгү дүжүп каар. Бичии уруглар-ның мага-бодунга кежи карталып дүжүп турар төгерик, кызыл чер-лер тыптып келген таварылгада, дораан кеш эмчизинге (дермато-логче) кирири чугула.

Баш дүгүнүн аразында тас чер тыптып келгенин эскерип кагзы-нарза, шала тар бөрттү кедер азы аржыыл шарыыры чугула. Бо аарыг халдавырлыг, ынчангаш аарыг кижиге аңгы чоттунар аржыылдыг, аңгы орун херекселдерлиг, баш дыраар аңгы дыргактыг, аңгы чу-нар саваңныг болур ужурулуг. Кеш аарыглыг кижилер нити чунар-бажыңга чунары, баш таартыры, уруглар албан черлеринге баары хоруглуг.

Чылдан чылче Тывада дарыл-га аарыглары көвүдөп, Россия-ның деңгелинде 20 катап хөй бооп турары дүвүрениг. Кызыл хоорайда, Мөңгүн-Тайгада, Бай-Тайгада, Өвүрдө (Дус-Даг), Кызыл кожуунда, Таңдының Балгазында, Чеди-Хөлдүн Хову-Аксында, Сук-пак, Эрзинде, Тес-Хемде дээш, өске-даа кожууннарда аарыг кижилерниң саны хөйү-биле демдег-леттинип турар.

Кандыг түннел үндүрүп болу-рул: хууда арыг-шеверни сагыры кончуг чугула. Өске кижилерниң идик-хевин, дыргаан, эт-дүрбүү-рүн ажыглаас. Баш дүгүн таарт-канының соонда изиг суг-биле са-ваңнанып чунар. Микроспориянын кол халдакчылары дириг амытан-нар болганда, ада-иелер уругла-рын черлик диистер, ыттар-биле ойнаарын шыңгызы-биле хоруур ужурулуг.

База бир берге байдал — спорт-чу оолдар хүрежип тургаш, черге дөжзэн маттардан, нити чунар черлерден «грибок» аарыгларын халдадып ал турар таварылгалар бар. Спортчу белеткел эртирип турар черлериниң удуртукчулары ону кичээнгейге алыры чугула. Чер-черлерде санитар-эпидемио-лог эмчилер, ветеринария албаны аарыгларга удур хемчег ажылын күштелдирери чугула. Кады дем-ниг тайылбыр ажилдарын чорудуп тургаш, кандыг-даа аарыглары болдурбазының бүрүн аргалары бар деп бодаар мен.

Нина ОНДАР,
эмчи.

Анонс!

НОМЧУКЧУ-БИЛЕ «ДОТ ХАРЫЛЗАА»

Март 21-де, четвергте, 10.00 шактан 12.00 шакка чедир «Шын» солуннуң чогаадыкчы ажилдакчылары сайгарлыкчы чорукка (биз-неске) хамаарышкан «ДОТ ХАРЫЛЗАА-НЫ» эрттирерин номчукчуларынга дыңна-дып тур.

«Дорт харылзааның» телефоннары:
(394-22) 2-01-35; 2-30-69.

Ак-Баштыг, өршээ!

Чылан чылының частың башкы хүннери Мөңгүн-Тайганың ажил-иши чонунга дүвүрээзинниг, айыыл-халаптыг бооп, кайгамчык салым-чаяанныг спортчулар — кикбоксун болгаш хүрештин тергиннери б бичии оолдарывыстан чарылдывыс. Чоннуң угаан-медерелинде бойдус-тун бо хар көшке халавы кара таңма болуп арткан.

Ынчангаш чонумнуң, кажыдалга таварышкан ада-иелерниң хөлээшкени чавырлып, моон соңгаар ындыг айыыл-халап катап бол-базын дээш Ак-Баштыг дугайында шүлүүмнү чоруттум.

Ак-Баштыг даам, өршээ, өршээ!

Бурун шагдан чуртташтарым
Бурганчыдып тейлеп чораан,
Алтай-тандым сүлдө-чүрээ
Ак-Баштыг даам,
өршээ, өршээ!
Сарыг шажын төөгүзү боор
Тибет черниң хуулгаазыны,
Аныяк кыс ээлиг дижир

Ак-Баштыг даам,
өршээ, өршээ!
Сүзүглээштиң сүдүм өргүүр
Сүрлүг, ыдык чараш тандым,
Арат-чонум чоргааралы —
Ак-Баштыг даам,
өршээ, өршээ!
Адыг-оол НАМГАЙ-ООЛ.
Мөңгүн-Тайга кожуун.

Чурттакчыларның кичээнгейинге

ХА ЖЫДЫШКЫННАРНЫ ЭСКЕРЗИЦЕРЗЕ...

Саң-хөө-бюджет хайгааралының федералдыг албанының Тыва Республикада эргелели (моон соңгаар—Эргелел дээр) хамаатыларның кичээнгейинге дараазында чүүлдери дыңнадыры эргежок чугула деп санап турар.

Эргелелдин ажил-чорудулгазын база албан-хүлээлгелерин күүседир сорулга-биле Россия Федерациязының бюджетинден (федералдыг бюджеттен) акша-хөрөңгиниң, күрүнениң бюджеттен дашкаар фондулардан шилчиткен акша-хөрөңгиниң база тускай сорулгалыг субсидияның, субвенцияның болгаш өске-даа бюджеттер аразының трансферттериниң шын ажыглап турарын: өскүс уругларны, аныяк өг-бүлелерни база чамдык хамаатыларны оран-сава-биле хандыраарының талазы-биле нити субсидия акшаларын; өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларны азырап турар азыракчы өг-бүлелериниң акшалан-дырышкынын; Соңгу чүктүн, Сибириниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүн эвээш санныг үндезин чоннарының социал-экономиктиг сайзыралында дуза кадар сорулга-биле акшаландырышкынын; Россия Федерациязының Чазааның курлавыр фондузундан чер шимчээшкенинден когарааннарга компенса-ция төлөвирлерин; «Кадыкшыл», «Өөредилге», «Чедингир болгаш чурттаарынга эпиг чуртталга оран-савазын — Россияның хамааты-ларынга» деп мурнады хөгжүдер национал төлөвилелдерниң база көдээ ажил-агыйын сайзырады-рының күрүнө программаның акша-хөрөңгилерин; Чуртталга-коммунал ажил-агыйының чаар-тылгазын деткириниң фондунун хөй каст бажыңнарны септээринге

база бустур четкен болгаш эргижир-ээн оран-савада чурттап турар хамаатыларны өскээр көжүреринге көрдүнген акша-хөрөңгизин; чии-гелделиг хамаатыларга чуртталга-коммунал ачы-дузазын төлээринге деткимче субвенциязын; ажил чок хамаатылар ажылы чок кижилерни, оон иштинде инвалидтерни ажилга тургузуп, немелде ажил-даар олуттар ажыдар болза, күрү-неден тывыскаан немелде детким-че субсидияларын болгаш оон-даа өске чүүлдерге хыналданы док-тааттыг чурум езугаар боттан-дырышкынын хынал турар.

Федералдыг бюджеттин бюджеттер аразының трансферттериниң акша-хөрөңгизин болгаш күрүнениң бюджеттен дашкаар фондуларының акша-хөрөңгизин ажыглап турар үеде болдурган хажыдышкыннар дугайында дыңнадыгларны хамаатылар 667007, Кызыл хоорай, Комсомольская, 122 «а» деп адресче база kfu@tuva.ru база tu_tuva@rosfinnadzor.ru. аттыг электроннуг почтаже чоргузуп азы эргелелдин удуртулгазының чонну хүлээп алып шактарында боттары келгеш, дамчыдып болурун дыңнадып тур. Эргелелдин удуртулгазының чонну хүлээп алып шактары: удуртукчузу — среда санында 10 шактан 13 шакка чедир, удуртукчунун оралакчызы — пятница санында 10 шактан 13 шакка чедир.

Оон аңгыда 2013 чылдың июнь 7-де эргелелдин удуртукчузу Россия Федерациязының Президентиниң Тыва Республикада чонну хүлээп ал турар черинге чонну тускай хүлээп алып деп планнап турар, адреси: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, кабинет 427.

Т.Х. МОНГУШ,
саң-хөө-бюджет хайгааралы-ның федералдыг албанының Тыва Республикада эргелели-нин удуртукчузу.

РоссельхозБанк

КРЕДИТ
на миллион

от 12,5%

1 000 000

С 10.01.2013 г. по 10.04.2013 г. потребительский кредит на срок до 6 месяцев включительно на сумму до 1 000 000 рублей предоставляется гражданам РФ в возрасте от 18 лет при условии, что срок возраста кредита наступает до достижения ими возраста 65 лет и страхования жизни и здоровья. При отсутствии страхования жизни и здоровья ставка составит 14,5% годовых. Валюта кредита — рубль. Обеспечение по кредиту: поручительство физических лиц либо юридических лиц или залог имущества. Комиссия за выдачу и возврат кредита отсутствуют. ОАО «Россельхозбанк».

8 800 200-02-90

www.rshb.ru

Сүт-Хөл кожуунун Алдан-Маадыр сумузунга Улустун хөөмейжизи **Хунаштаар-оол Сүрүн-оолович Ооржак-тын** 80 харлаанынга тураскааткан «Хөөмей» мөөрейи 2013 чылдың март 23-те 9.00 шакта болуп эртер. Харылзажыр телефоннар: **8923-551-41-12; 8923-380-43-88.**

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Кызыл хоорай Энергетиктер мкр, 13-те 4 каът тууйбу бажың. Бажың ажылгалга дужааттыг.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	3	97,80	11,50	2

Ол бажыңдан квартиралар садып алырының талазы-биле дараазында телефоннарже долгаар:
тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-547-30-60, 8-905-920-41-01.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа ламызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөрөдиге, көдээ ажыл-агый килдизи — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, реклама килдизи — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпур — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8620. Чагыт 27. Номери парламгаже дужаганыг график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Байыр чедиришкени

Бистиң эргим, ынак уруу-вус, угбавыс, думавыс **Лина Михайловна МОНГУШ** частың башкы айы март 19-та Сүт-Хөл кожуунун Суг-Аксы суурунга төрүттүнген. Ол хөй чылдарның дургузунда Сүт-Хөл кожуунун, оон Кызыл хоорайның Хамаатны байдалдар акт бижилгезинин органнарынга шаңнал-макталдыг ажылдап келген. Лина Михайловна бодунун онаашкан ажылынга аажок ынак, тура-соруктуг, эрес-дидим, кайгамчык кызымаккай кижиге. Амгы үеде ол Хереклекчилер эргелерин болгаш кижиниң чаагай чоруун камгалаар талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика эргелеринде үрө-түннелдиг ажылдап чоруур. Ол 1 оолдун, 3 кыстың энерелдиг авазы, 5 уйнуктарының ынак кырган-авазы, кады чурттаан эжиниң быжыг чөлөңгичиге. Эң-не эргим киживистиң чырык черге чаяттыг хунун таварыштыр дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

50 харны харлап алыры белен эвес,
Чуртталгада хөйүн көргөн үе-дир ол,
Бергелерге тура дүшпейн, торулбайн,
Бежен арттың бединдиге үнүп келдин,

Аваң төрөң бүдүжүн-даа,
Аажы-чаңың чуртталгаң-даа
Ак-көк Сүт-Хөл кырын каастаан,
Айыраң-каас чечектер дег, кайгамчык-тыр!

Хунун чырык херели дег,
Хүлүмзүрүүн чайнап чорзун.
Аас-кежик, өөрүшкүнү, узун назынны
Аваң, ачаң, төрөлдериң
Сеткиливис ханызыңдан күзеп олур бис!

Ада-иези, хөй санныг төрөлдериңден.

Тываның база бир эң-не ырак, кайгамчыктыг чараш, сүрлүг кылдыр көстүп чорууру бедик черивис Мөңгүн-Тайга кожуунун чоргааралы, Тывада эң-не улуг назылыг удуртукчу, хөй чылдарда «Мөген-Бүрөн» тускайлаң тыва уксаалыг мал ажылдыг бүдүрүлгениң даргазы **Өшкү-Саар Аракчааевна ООРЖАККА** тыва хар-биле 70 харлаанынга база мал азырап өстүрүп чоруур хөй нациялар аразында «Россия Федерациязының эң-не тергини» хөрек демдээниң эдилекчизи деп туруштуг аттың эдилекчизи, бистиң быжыг, чоргаар, тура-соруктуг Аракчааевнавыска быжыг кадыкшылды, ажыл-ижинге моон-даа ыңай чедишкенини, Тываның болгаш Мөңгүн-

Тайганың хөгжүлдезинге үлегерлиг, киннерлиг чоруурунга өөрүп четтиргилередиң, шүлүктү бараалгаттывыс:

Ава кижиге аалыңга-даа, ажылга-даа
Ажыл дээнде, анаа орбас,

алгы-кышкы кылаң
Алызыңдан аажы-чаңы анаа эвес ховар,
Аныяктар, ажы-төлге артык эвес үлегер

Мөңгүн-Тайга, Хүрөң-Тайга, Мөген-Бүрөн
Моон күштүг, ыдык черлер адын сыктай
Моол, алтай, хакас, казах кожоларга
Мөзү-бүдүш, сорук күштү көргүстүңер.

Мөңгүн-Тайга кызы болгаш чоргаар
Моон-даа сонгаар арга-сүме,

ажыл-агый
Амыдырал, аас-кежик, кадыкшылды күжү
Ава кижээ ак сүт дег узун орук күзөдүңер

Хүндүткел-биле, Мөңгүн-Тайга кызы
«Малчын» аттыг бүдүрүлгезиниң
рындан база коллективинден.

Бистиң эргим, ынак ачавыс **Александр Александрович БАДЫ-ХООНУ** март 19-та төрүттүнген хуну. Ол бүгү назынында Кур-Чер сурунун «Тиилелге» совхозунга улуг чолаачылап үрө-түннелдиг ажылдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Ачавыс чонунга хүндүткелдиг, эш-өөрзүрек, төрөлзирек кижиге, ол 5 ажы-төлүнүн үлегерлиг ачавыс, 3 уйнуунун эргим кырган-ачавыс, өөнүн бүзүрелдиг чөлөңгичиге. Ачавыс, ававыс бистерни бут кырынга тургузуп азырап-өстүрүп бүгү күжүн салып келген. Оларның буянны хилис барбаан, чон ортузунда төлөтпү болуп ажылдап-чурттал чоруур бис. Ыңчанг төлүңге үлегерлиг ада, кижизиг, топтуг-тозулуг мөзү-бүдүштүг эргим киживиске төр хуну-биле дараазында одуругларны тураскаат

Амыдырал шылгалдазын эки-бакты,
Ачавыс сен шыдавыже чүктөп эртин,
Чалгын-чакпаң адаан орта түрөтпейн,
Чаш-ла бисти өстүргениң утпайн чор бис.

Төрүттүнген хунуң-биле байыр тудуп,
Оолдарың, кенээттериң, уйнуктарың
Каптагайда бар-ла бүгү кежиктерни
Катап-катап күзеп тур бис, эргим ачай!

Ажы-төлү, кенээттери, уйнуктарың.

Извещение

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина **Чулдум Айдын Экер-ооловича** о предоставлении в аренду земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу (имеющие адресные ориентиры): Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Хемчик, местечко Эдер-Куй, с общей площадью 110000,00 кв.м., для сельскохозяйственного использования.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. 208.

Эргип келди

Адам-ием төрөң чуртун
Ала-чайгаар эргип көөр!
Хөй-ле чылдар эрте берг
Хөөкүйлер «кызыл дусту»
Оймак черде ортулук
Ойлуп дүшкен эрги ка
Ойнап хүнзээр сайзан
Ойбуну бо көстүп чыд
Курлак чедир үнүп келге
Кургаг сиген аразында
Кожгар бо куу баглааш
Хоютку бооп артып калга

Чурумал

Чалыс назын-дыр,
Чараш бойдус-тур,
Айдың дүне-дир,
Арыг агаар-дыр.
Хөлчүкте кымнар-дыр!
Хөөрешкен оол, кыс-ты
Хээлгенгем бырланнааш
Хемни чайгада.
Арыг сугнуң кырында
Айны, дээрни чуруду.
Салгын, сырын келгештин
Шаптыктап балады.
Сылдыстар чүгүрдү,
Сыгырга сыгырды.
Чөөн чүкте хаяа, дан
Чөгөнчиг көзүлдү.

Херте

Расч. счет № 40603810400000000263 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика тал биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечиле дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакция туржу-биле дүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа факты дүңдүгүлери дээш авторлар боттары харыылар.